

CONSIDERAȚII ASUPRA EVREILOR DIN DISTRICTUL LUGOJ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Wallner Bărbulescu Luminița

Controversata problemă a statului evreilor din Banat ca și lipsa până în perioada anterioară anului 1990 a unei istoriografii asupra acestei comunități, care abia acum începe să prindă contur, ca și accesibilitatea studierii unor documente s-au constituit în argumente vizavi de abordarea imaginii evreului din districtul Lugojului, iar după 1780 în comitatul Carașului.

Problematica evreiască devine o realitate în provincia bănățeană o dată cu ocuparea și trecerea ei sub dominația austriacă în urma păcii de la Passarowitz, când reglementările noi autorități îi transformă într-o comunitate distinctă. Politica imperială vizavi de această etnie este cel mai adesea oscilantă, variind între expulzarea sau dimpotrivă, admiterea lor în Banat, în funcție de interese economice, iar ulterior de tendința de emancipare și asimilare.

Imaginea evreului se conturează cel mai adesea în spațiul alterității, dar și din interior, ca o entitate identificabilă nu în raport cu celălalt, ci cu ceilalți, atât în plan oficial cât și la nivel comunitar, fiind cel mai adesea rezultatul unor clișee de sorginte medievală perpetuate în timp, decât al relațiilor intercomunitare. Actele oficiale, procesele verbale ale congregației comitatului Caraș, constituie în lipsa arhivei aceste comunități, singurele surse de recuperare a imaginii evreilor din Banat, al căror număr în deceniul opt al secolului al XVIII-lea se ridică la 340 familii¹. Prezența lor sub forma celor două rituri, sepharad și ashkenaz, se înregistrează în actul de capitulare a garnizoanei otomane din Timișoara din 1716, care prevedea pentru evrei posibilitatea opțiunii de a pleca sau rămâne în zonă².

Fără a cunoaște exact numărul și apartenența la unul sau altul din rituri, prezența evreilor este semnalată și la Lugoj cu ocazia conscripției din anul 1719 impusă de Carol al VI-lea și dispusă de administrația provizorie a Banatului, care cerea cu această ocazie și întocmirea unui raport privind plata taxei de toleranță de către evreii din oraș³.

Prima imagine în district mediată de autorități, este cea a plătitorului taxei de toleranță, care instituie, "ab intio", un regim distinctiv și discriminator,

favorizând o percepție negativă asupra acestei etnii de către ceilalți. Cu toate că taxa de toleranță impusă de Leopold I și Carol al VI-lea nu avea un caracter oficial, fiind instituționalizată abia mai târziu în timpul Mariei Tereza, totuși se percepe, ridicându-se în anul 1728 la suma de 700 florini pentru evreii din Banat⁴. Continua nevoie de bani a imperialilor ca și politica de refacere și modernizare a Banatului, reclama printre altele și apelul la evrei ca întreprinzători pricepuți, imaginea acestora confundându-se adesea cu cea a negustorului stabil sau ambulant, arendașului sau cârciumarului și mai puțin cu cea a meseriașului și agricultorului neîncurajate de legislația în vigoare până în ultimele decenii ale secolului. Într-un raport adresat de către Congregația comitatului Caraș, locotenentei cezaro-crăiești se cerea printre altele și introducerea reuniunilor de breaslă în părțile bănățene cu scopul ca "maeștrilor care nu suferă pe jidani și sunt străini de societatea acelora, strict li s-ar impune ca pe pruncii jidovești, care ar dori să îmbrățișeze o meserie să-l primească", atrăgându-se în același timp atenția "...că impedimentul hranei pruncilor, care nu se hrănesc ca și creștinii, ar putea fi rezolvat prin hrănirea lor de către părinți sau de către comunitate"⁵.

Încurajați inițial în vederea dezvoltării economice a provinciei, după anul 1718, evreii vor deține aproape în întregime prin frații Köppisch și Menczer fiind pomeniți ca Schlesinger, monopolul fabricării berii în Banat, Köppisch și Menczer fiind pomeniți ca arendași ai producerii berii și în Lugoj, primul până în anul 1725, iar celălalt în perioada următoare. Poziția dominantă a acestora rezidă și din opoziția făcută față de producerea acestui produs în Lugoj de către alte categorii de populație, fapt pentru care cer exclusivitate în domeniu, pe care de altfel o și obțin⁶.

În contextul emancipării economice, cu toată încurajarea întreprinzătorilor evrei, imaginea lor ca potențiali concurenți ai creștinilor, a determinat promovarea unei politici de limitare a stabilirii lor în regiune și implicit de împiedicare a creșterii lor numerice, fiind emise începând din anul 1728 o serie de dispoziții în acest sens, care au pregătit prin cele din 1743 și 1744 discutatul *Judenordnung* din 1776⁷. Dispozițiile din 1743 și 1744 se încadrează încercărilor Mariei Tereza de oficializare a taxei de toleranță, instituindu-se pentru administrațiile locale obligația conscrierii anuale a evreilor în vederea încasării fără întârziere a acestei taxe. De altfel încă din anul 1734, administrația districtului primește ordin să țină în evidență negustorii evrei tolerați, pentru a se urmări dacă plătesc sau nu taxa de toleranță, în caz contrar urmând să li se confişte produsele sau să li se închidă prăvăliile⁸.

Pentru anul 1743 se estimează că în Banat se aflau 84 de familii evreiești, care aveau obligația plătirii unei taxe de toleranță de 8.800 de florini, plată ce condiționa rămânerea lor în acest spațiu⁹. Pentru familiile evreiești, la finalul fiecărui an autoritățile districtului lugojan întocmeau un raport despre numărul

lor cu precizarea dacă pot sau nu să fie lăsați în locuințele avute în trecut, ceea ce pune permanent sub semnul incertitudinii prezența lor în această zonă. În anul 1744 se va încerca după modelul transilvan al concentrării evreilor la Alba Iulia¹⁰, limitarea stabilirii evreilor din Banat doar în Timișoara, ca și condiționarea primirii lor în zonă, doar dacă proveneau de la Belgrad¹¹, fără ca măsura să poată fi pusă în aplicare în totalitate. Cu această ocazie se vor strămuta și evreii din Lugoj, cu excepția evreului Deutsch (șeful comunității evreiești din Lugoj), admis în continuare, în schimbul unei taxe de toleranță de 15 fl¹².

Măsura de stabilire a tuturor evreilor la Timișoara pentru o mai bună supraveghere nu a avut efectul scontat, în anii următori prezența lor fiind din nou înregistrată în oraș, ceea ce constituie o dovadă a acceptării lor de către comunitate. Reglementările restrictive au continuat și în perioada următoare, administrația provinciei dispunând în anul 1747, ca evreii să fie expulzați din Banat¹³. Toate aceste măsuri vor culmina cu Judenordnung din 1776, Banatului la Ungaria. Chiar dacă Judenordnung constituie o reglementare distinctă pentru etnia izraelită, ea nu reprezintă un fenomen singular integrându-se în șirul de măsuri inițiate pentru sistematizarea provinciei de către guvernatorul Banatului Iosif von Brigido în conformitate cu interesele Curții imperiale din timpul Mariei Tereza. Evreii vor dobândi dreptul de a face comerț și practica meserii cu excepția zonei Banatului montan – Dognecea, Sasca, Bocșa, Reșița, Moldova Nouă, localități în care li s-a interzis inclusiv habitatul. Începând din perioada anilor 1778-1779, demersurile maghiarilor vizavi de încorporarea Banatului la Ungaria au trecut pe un plan secund interesul față de evrei, acesta revenind în atenția noilor autorități din Timișoara prin cererea adresată în anul 1881 Congregației comitatului Caraș de a da relații în legătură cu chestiunea izraelită din județ¹⁶. Pe baza datelor oferite Locotenenței cezaro-crăiești din Timișoara de către autoritățile comitatului Caraș, după prealabila consultare cu reprezentanții comunității evreiești, se poate reconstitui în parte statutul comunității în județ, redusă la o comunitate săracă și neînsemnată numeric, concentrată în orașele Lugoj și Caransebeș și împovărată din nou de obligația taxei de toleranță, redusă față de perioada anterioară, la suma de 2 fl. și 15 cr. pe familie¹⁷. Față de Judenordnung din 1776 sub aspect restrictiv, apare mai importantă Ordonanța din 1793, determinată de sustragerea evreilor de la taxa de toleranță, prin care s-a dispus conscrierea și repartizarea acestei taxe după avere, stabilindu-se totodată criterii precise și un control riguros vizavi de achitarea ei, prin introducerea unui carnet obligatoriu pentru fiecare evreu, în care să fie cuprinsă atât taxa repartizată cât și plățile făcute, dreptul de strămutare dintr-un loc în altul fiind condiționat de obținerea unui certificat din partea autorității comitatense, care să confirme plata acestei taxe: "Fără pașaport în regulă nici un evreu să nu fie primit cu domiciliul și să fie retrimis la locul de unde a venit"¹⁸.

Impunerea taxei de toleranță a fost o constantă, dar și un eșec al politicii

austriece față de evrei. Cu o motivație pornită de la sustragerea evreilor prin fuga de la plată, ea nu a fost însă justificată, fiscalitatea excesivă și discriminatorie obligându-i pe evrei la asemenea acte. Dacă de pildă la oraș, impozitul pe chirie era de 7% pentru evrei era de 14%, iar taxa de toleranță era socotită întotdeauna de categoria I, până în anul 1784¹⁹.

Caracterul oscilant al reglementării statului populației evreiești este vizibil și în privința negustorilor, împiedicați sau dimpotrivă încurajați în promovarea și dezvoltarea activităților comerciale în zonă. Politica de reforme inițiată de Maria Tereza și iosifinismul îi va cuprinde și pe evrei care se vor bucura începând cu anul 1784 de libertatea practicării comerțului, inclusiv a celui ambulant, cu plata taxelor stabilite de regulamentul comercial, cu excepția dreptului de a vinde băutură peste suma de 30 cr. sau pe datorie întocmai ca și comercianții creștini²⁰. Tot în perioada lui Iosif al II-lea au obținut și dreptul de a avea ucenici creștini și de a se ocupa cu agricultura²¹.

În perioada imediat următoare încorporării Banatului la Ungaria, reglementările privitoare la negustorii evrei vor cunoaște din nou un regres fiindu-le interzis comerțul ambulant din casă în casă, limitat doar la târgurile săptămânale²². Negustorii erau beneficiarii unei evidențe stricte în privința taxei de toleranță, percepția fiind a unei categorii sociale avute, sancționată dacă se sustrăgeau plății.

Concurența negustorilor evrei excluși de la comerțul cu anumite produse constituia adeseori un motiv de percheziții în prăvălii, soldate cu arestări contra sumei de 4 taleri²³, amenda fiind și ea o sursă de venituri. Elementul concurențial este definitiv în stabilirea imaginii asupra evreilor, nu întotdeauna însă cu finalitatea dorită și un exemplu în acest sens pare edificator, în demonstrarea ideii că nu relațiile intecomunitare sunt determinate în privința imaginii, ci prejudecățile și clișeele mentale. Șeful comunității evreiești locale Aron Deutsch a cumpărat piei de la Debrețin pentru a le revinde la Lugoj. Un pielar german din Lugoj, mizând pe clișeu evreului care înșeală, a contestat calitatea pieilor în instanță, reușind să obțină sechestrarea lor, moment în care cizmarii din Lugoj au declarat că pielea este bună, iar judecătorul a dispus eliberarea mărfii și dreptul de comercializare²⁴. Percepția negustorului este diferită după cum acesta se află în interiorul cetății sau dimpotrivă în afara ei. Evreul localnic face deja parte din comunitate, în opoziție cu negustorul ambulant suspectat cel mai adesea și considerat un indus în concurența cu oamenii locului.

Arendașul, cârciumarul, negustorul, ipostaze ale evreului în Banat creează imaginea falsă extinsă asupra întregii comunități, a evreului deținător de capital, omițându-se cel mai adesea imaginea evreului sărac, neputincios în fața noianului de taxe, silit să părăsească zona sau expulzat.

Comunitatea evreiască a districtului Lugoj și comitatului Caraș, după încorporarea Banatului la Ungaria, a fost o comunitate relativ mică, fluctuantă ca

număr de membrii, datorită legislației discriminatorii și lipsită de posibilități materiale, fapt remarcat în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea de însăși autoritatea comitatensă. Sub aspect religios, comunitatea din Lugoj s-a organizat abia în anul 1733, când în imobilul lui Aron Deutsch s-a deschis o casă de rugăciuni²⁵, jefuită în urma războiului turco-austriac din anii 1736-1738. Obiectele de cult dispărute atunci, au fost recuperate de la un caporal care le-a vândut lui Hirsch Deutsch din Lugoj²⁶. Lipsa posibilităților materiale nu le-a permis evreilor din Lugoj și Caransebeș să-și construiască o sinagogă până la începutul secolului al XIX-lea, și nici să aibă o școală proprie pentru instruirea pruncilor, deși politica iosifinistă atât înainte cât și după apariția în anul 1873 a regulamentului sistematic al neamului iudaic a urmărit sistematic emanciparea culturală a evreilor într-un efort constant în această direcție și pentru celelalte etnii. Aflați în neputința de a-și întreține o școală proprie, reprezentanții comunității evreiești în discuția cu autoritățile comitatului Caraș și-au exprimat dorința ca pruncii lor să fie instruiți privat de către unul dintre călugării franciscani aflați în Mănăstirea minorităților din Lugoj sau în școlile germane din acest oraș și din Caransebeș²⁷. Educația în plan religios se realiza în cercul închis al comunității, prin recursul la un sachter (sacrificator ritual), care-l iniția pe copii în tainele iudaismului, învățându-l să-și conserve obiceiurile și tradițiile. În Caransebeș sachter era plătit de comunitate cu suma de 30 fl., iar în Lugoj cu 50 fl. Reducerea educației doar la perceptele religioase nemulțumea autoritățile care au cerut cu insistență comunităților din Lugoj și Caransebeș să-și desemneze doi reprezentanți ce urmau să frecventeze un institut preparandial, pentru ca ulterior "să poată să fie dispuși la școala israelită ce s-ar înființa pe spesele evreilor"²⁸. Refuzul acestora este constant sub motivul imposibilității de a-și susține școala, considerând suficientă educația religioasă a copiilor.

Importanța religiei în viața evreilor era cunoscută și de către autorități. Pentru comunitatea evreiască religia era o chestiune de disciplină, de supraviețuire neînțeleasă de ceilalți și percepută pe fondul necunoașterii, ca păgână și blestemată, prin imaginea indusă de bisericile creștine. Imaginea negativă a evreului este o imagine pe care adesea creează și singur prin separarea voită față de ceilalți și disprețuirea creștinilor, într-un proces de reciprocitate care nu va împiedica în timp buna conviețuire în spațiul multiethnic și multicultural al Banatului.

NOTE

- ¹I.I. Ehler, *Bantul de la origini până acum*, 1774, Editura Facla, Timișoaram, 1982, p.30
- ²Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat*, București, 1999, p. 10
- ³Ioan Boros, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și Districtul, respectiv vechiul județ al Carașului din anul 1332-1880*, p.41, mss. în colecția Muzeului de istorie și etnografie Lugoj, inv. 179
- ⁴Ibidem, p. 55
- ⁵Ibidem, p. 119
- ⁶Ibidem, p. 51
- ⁷V. Neumann, *op. cit.*, p. 25
- ⁸I. Boros, *op. cit.*, p. 61
- ⁹Ibidem, p. 72
- ¹⁰V. Neumann, *op. cit.*, p. 25
- ¹¹I. Boros, *op. cit.*, p. 72
- ¹²Ibidem, p. 82
- ¹³Ibidem, p. 75
- ¹⁴V. Neumann, *op. cit.*, pp. 24/36
- ¹⁵I. Boros, *op. cit.*, p. 120
- ¹⁶Ibidem, p. 118
- ¹⁷Ibidem, p. 134
- ¹⁸Ibidem, p. 232
- ¹⁹I.I. Ehler, *op.cit.*, p.113
- ²⁰I. Boros, *op. cit.*, p. 166
- ²¹Ibidem, p. 188
- ²²
- ²³
- ²⁴Ibidem, p. 201
- ²⁵Ivany Istvan, *Lugos Története*, Szabadka, 1907, p.156
- ²⁶I. Boros, *op. cit.*, p. 66
- ²⁷Ibidem, p. 119
- ²⁸Ibidem, p. 118

ZUSAMMENFASSUNG

Anhand von Dokumenten versucht dieser Beitrag den Status der Juden im Banat, vorwiegend im Komitat Karasch, aus dem Gesichtspunkt der schwankenden Politik der Monarchie gegenüber dieser Volksgruppe, bedingt durch die Absicht zur Modernisierung und dem wirtschaftlichen Wiederaufbau der Provinz zu schildern.

Als Tolleranzgebühr-Zahler empfunden, wren die Juden den anderen Volksgruppen gegenüber benachteiligt. Diese Benachteiligungen erreichten mit der "Judenverordnung" (1778) und dem "Erlaß" aus dem Jahre 1793 ihren Höhepunkt. Trotzdem erkannte man ihnen, hauptsächlich jedoch erst gegen Ende des XIX-ten Jahrhunderts, das Recht Handel und Gewerbe zu betreiben an.

Die, im Komitat nicht sehr zahlreiche, jüdische Gemeinschaft war hauptsächlich in Lugosch und Karansebes konzentriert. Sie wird sich jedoch als eine eigenständige Gemeinschaft im Rahmen des natürlichen Vorganges des Zusammenlebens mit den anderen Volksgruppen nehaupten.